

а також в інших регіонах Західної України. Таку роботу вже започаткували В. Окаринський та А. Сова. Історикам слід устійнити кількісні параметри товариств. Окремим напрямком наукового пошуку може стати їх видавнича діяльність. На первинному етапі нагромадження історичних фактів перебуває проблема молодіжного руху москвофілів і радянофілів. Недостатньо уваги приділено діяльності Пласту у 1930–1939 рр., а також долі його вихованців. Не можна вважати вивченою повністю історію студентських організацій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шумський І. Молодіжний рух у Західній Україні в міжвоєнний період (1920–1939): Історіографія дослідження // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Історія.– Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 282–287; 2. Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні організації «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг». – Івано-Франківськ, 1992; 3. Там само. – С. 65; 4. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст. – перша пол. ХХ ст.). – Тернопіль, 2001; 5. Шумський І.І. Робота Комуністичної спілки молоді Західної України в масових організаціях (1928–1938 рр.) // Розвиток педагогічної освіти і науки в західних областях України. Тези доповідей науково-практичної конференції. – Тернопіль, 1990. – Част. І. – С. 41–42; його ж. Молодіжні націоналістичні організації Західної України у 20-і роки ХХ ст. // Україна і світ. Історія: минуле і сучасність. Тематичний збірник праць студентів і аспірантів історичного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту. – Тернопіль, 1995. – С. 102–105; його ж. Молодіжний рух у Західній Україні між двома світовими війнами (1920–1939) // Український світ. – 1996. – № 4–6. – С. 34–35; його ж. Організаційна і виховна діяльність українських легальних молодіжних організацій Західної України у 30-і роки ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 1999. – Вип. 8. – С. 138–143; його ж. Праворадикальний молодіжний рух у Східній Галичині у 20-і роки ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2001. – Вип. 12. – С. 131–134 та ін. 6. Шумський І. Молодіжний рух у Західній Україні (1920 – 1939). – Тернопіль, 2002; 7. Там само. – С. 153; 8. Там само. – С. 65; 9. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях. ХІХ–ХХ ст. – Львів, 2001; 10. Матюшко Л. Діяльність москвофільського студентського товариства «Друг» у міжвоєнний період // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І.Франка на пошану професора Костянтина Кондратюка. – Львів, 2004. – С. 310–322; 11. Савчук Б. Український Пласт. 1911–1939. – Івано-Франківськ, 1996; 12. Окаринський В. Вплив українського Пласту на ОУН (перша половина ХХ ст.) // Пластовий шлях. – 1997. – Ч. 4. – С. 23–24; його ж. Громадська роль Пласту у міжвоєнний період // Самостійна Україна. – 1999. – Ч. 3. – С. 33–36; Ч. 4. – С. 35–38; 2000. – Ч. 1. – С. 25–30; його ж. Вплив скаутингу на український молодіжний рух першої половини ХХ ст. // Наукові записки. Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова. – Ч. III: Педагогічні та історичні науки. – К., 2000. – С. 189–196 та ін.; 13. Окаринський В. Пласт в українському національно-визвольному русі (1911–1939 рр.): Монографія. – Тернопіль, 2006; його ж. Український скаутський рух (1911–1944 рр.). – Монографія. – Тернопіль, 2006; його ж. Пластовий рух на Тернопільщині (від початків до сьогодення). – Тернопіль, 2007; 14. Окаринський В. Український скаутський рух... – С. 167; 15. Окаринський В. Пласт в українському національно-визвольному русі... – С. 145; 16. Сова А. Печатки товариства «Сокіл-Батько» у Львові (1894–1939) // Знак. Вісник Українського геральдичного товариства. – 2004. – Ч. 34. – С. 2–3; його ж. Печатки українського товариства «Сокіл» у селі Модричі // Знак. – 2006. – Ч. 39. – С. 3; його ж. Печатки українського товариства «Сокіл» у селі Зашків // Знак. – 2006. – Ч. 40. – С. 3; його ж. Сфрагістичні пам'ятки 10-го куреня УУСП «Чорноморці» // Знак. – 2007. – Ч. 42. – С. 2; його ж. Печатка Українського Спортивного Союзу // Знак. – 2005. – Ч. 37. – С. 5; 17. Сова А. Емблема українського пожежно-спортивного товариства «Січ» // Знак. – 2005. – Ч. 35. – С. 4; його ж. Нашивка українського спортивного товариства «Сокіл-Батько» у Львові // Знак. – 2005. – Ч. 36. – С. 6; 18. Сова А. Прапорництво українського пожежно-спортивного товариства «Сокіл» у Галичині (1894–1939) // Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет ім. І. Франка. Збірн. наук. праць. – Львів, 2006. – Вип. 8. – Част. 2. – С. 225–241; 19. Сова А. Діяльність українських товариств «Сокіл» на Дрогобиччині // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2005. – Вип. ІХ. – С. 356–371; його ж. Українські товариства «Луг» на Дрогобиччині // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2006. – Вип. Х. – С. 436 – 447.

Н.С. Носань

ГРОШОВА РЕФОРМА 1922-1924 РР. : ІСТОРІОГРАФІЧНА БАЗА ДОБИ НЕПУ

Період НЕПу увійшов до вітчизняної історії рядом багатьох економічних перетворень, що визначили перехід держави від політики «воєнного комунізму» до поступової лібералізації господарських відносин. Важливим заходом, направленим на стабілізацію економіки СРСР, стала грошова реформа 1922-1924 рр. Від успіху її проведення багато в чому залежала подальша доля не лише радянської економіки, але й влади більшовиків. На сьогодні важливо критично підійти до

.....
методів проведення реформи, оцінити її результати. Безпосереднім джерелом вивчення цього грандіозного заходу з відновлення радянських фінансів є праці, написані протягом 1920-х років, тобто у період проведення грошової реформи й час, що безпосередньо слідував за нею.

Завданням статті є проаналізувати радянську історіографію доби НЕПу грошової реформи 1922-1924 рр., визначити основну проблематику праць, а також прослідкувати зміни, що відбулися у висвітленні науковцями цієї проблеми на різних етапах нової економічної політики.

Історія фінансової політики Радянської держави періоду 1920-х рр. – одне з складних і важливих питань в історіографії НЕПу. Будучи найважливішим об'єктом політики, одним з інструментів відновлення мирного життя, фінанси із самого початку виявилися в полі зору політиків і господарників.

Вивчення грошового обігу і кредиту у вказаний період було пов'язано із практичною розробкою економічного курсу Радянської держави. На перших етапах цю проблему розглядали не стільки історики, скільки економісти, що робили безпосередній вплив на ухвалення управлінських рішень.

Розробка історії фінансової політики збіглася з її початковими кроками. Публікації, що з'явилися в перші роки непу, не були серйозними дослідницькими роботами, а писалися для практичних цілей¹. В агітаційних збірках публікувалися декрети, пов'язані з проведенням грошової реформи, виступи партійних і радянських працівників, господарських діячів, в яких роз'яснювалися цілі і задачі фінансової політики. Крім цього, з'явилася значна кількість брошур, нарисів, в яких широким верствам населення, переважно селянам, у популярній формі роз'яснювалися основні риси нової грошової системи². Не зважаючи на пропагандистський характер, дана література має дослідницьке значення, оскільки показує перші кроки партійного керівництва в галузі відновлення товарно-грошових відносин.

Окрему групу робіт складають праці професійних економістів, пов'язаних із діяльністю Наркомату фінансів і Державного банку, які розкривають передісторію подій, дозволяють проаналізувати стан фінансів у момент переходу до НЕПу. Вже на початку 1920-х рр. виходить низка наукових збірок, присвячених різним питанням фінансової політики: грошовому обігу, кредиту, ціноутворенню тощо. Авторами статей були переважно «старі» фахівці (П. Гензель, П. Кутлер, О. Соколов, В. Тарновський, Л. Ельясон), що перейшли на службу до Радянського уряду.³ Аналізуючи фінансову політику нової влади, вони тим самим прагнули вплинути на формування цієї політики, й одночасно створити основу для її подальшого наукового вивчення. Наукові розробки, що лежать в основі цих досліджень, містять конкретні пропозиції з найбільш актуальних питань відновлення фінансового господарства в контексті тодішнього рівня розвитку світової економічної думки. Загальні заходи до врегулювання грошового обігу були запропоновані також у працях В. Штейна, В. Смушкова, Ф. Раденького⁴. Автори вважали, що введення в обіг нової валюти (червінця) сприяло оздоровленню фінансів, розвитку товарно-грошових відносин. Отже, вже в 1922-1923 рр. з'явилася низка праць, у яких розкриваються стрижневі лінії фінансової політики, її передумови й перші підсумки. Надаючи головну увагу аналізу можливостей, термінів і методів проведення грошової реформи, дослідники-економісти виконали величезну і складну роботу із систематизації й вивчення конкретного матеріалу.

Дослідження економіки НЕПу 1920-х рр. породили різноманіття теорій і концепцій. Праці того періоду були наповнені гострою полемікою з питань оздоровлення фінансової системи країни⁵. Дискусії серед економістів з проблеми про терміни й методи здійснення грошової реформи сприяли появі наукових праць, у яких досліджувався процес розвитку товарно-грошових відносин у перехідний період.

Не втратили свого значення і праці, що з'явилися в 1924-1925 рр. у зв'язку із завершенням грошової реформи. Це роботи партійних економістів О. Альського, М. Вронського, Б. Сігала й інших, в яких дано ґрунтовний аналіз процесу переходу до твердої валюти. Дані праці засновані на матеріалах поточного діловодства, безпосередніх спостереженнях за здійсненням фінансової реформи. Автори зробили важливий висновок про те, що із переходом до НЕПу змінилося в позитивний бік ставлення влади до рубля. Економісти-практики вказували, що грошова реформа мала велике значення для відновлення народного господарства й підвищення міжнародного авторитету СРСР⁶. Значну увагу дослідники надали вивченню чинників, що забезпечили успішне проведення фінансової реформи. Так відомий фахівець у галузі грошового обігу З. Каценеленбаум відзначав, що успіх червінця й казначейського білета були пов'язані з тим, що країна з 1921 р. переживала процес поступового відновлення господарства⁷. Аналогічні ідеї висловлював співробітник Наркомату

фінансів Д. Боголепов, який вважав, що грошова реформа стала можливою тільки на основі певних економічних досягнень.⁸ Можна погодитися із цією точкою зору, оскільки економічний підйом, пов'язаний з переходом до НЕПу, зумовив заходи, направлені на впорядкування державних фінансів. Водночас створення твердої валюти зробило можливим відновлення народного господарства. Навпаки, М. Рагольський підкреслював, що важливу роль в успішному проведенні реформи зіграла марксистська теорія грошового обігу.⁹ З такою позицією складно погодитися, оскільки автор виходив насамперед з ідеологічних постулатів, залишаючи поза увагою економічні чинники.

У 1924 р. побачила світ праця Л. Фрея, в якій проведений порівняльний аналіз грошових реформ в Німеччині й СРСР. Грунтуючись на широкому колі джерел, автор дійшов висновку про те, що ці країни йдуть по шляху впорядкування грошового обігу.¹⁰

Підводячи підсумок вищевикладеному, зазначимо, що економічна література першої половини 1920-х рр. розглядала фінансову політику в контексті здійснюваної грошової реформи. Дослідники відзначили те, що реформа була необхідним заходом для відновлення економіки й розвитку товарно-грошових відносин.

Початок реконструкції народного господарства в другій половині 1920-х рр. поклав новий етап в історіографії цієї теми. Дослідниками був накопичений узагальнений певний фактичний і статистичний матеріал по різних проблемах фінансової політики. У 1926 р. побачила світ збірка матеріалів з історії грошового обігу, що охопила період від початку світової війни до 1925 р. Основну частину цієї збірки займали нариси, авторами яких були безпартійні фахівці, таблиці статистичних відомостей, законодавчі акти з грошового обігу початку 1920-х рр.¹¹ Поява даного видання сприяла насамперед розширенню джерельної бази. У цей же період була видана монографія Л. Лоєвського «Валютна політика СРСР», в якій був даний вельми докладний і конкретний аналіз різноманітних напрямів радянської валютної політики на різних стадіях розвитку НЕПу.¹² Ця монографія стала першим дослідженням з історії валютної політики періоду непу. Автор зробив важливий висновок про пряму залежність між зовнішньою конвертованістю червінця і його купівельною спроможністю, що визначалася станом внутрішнього ринку.

У другій половині 1920-х рр. з'явилися видання, присвячені історії проведення грошової реформи 1922-1924 рр. Серед них слід виділити праці Г. Сокольнікова, що брав безпосередню участь у розробці й реалізації нової фінансової політики.¹³ Вони дозволяють насамперед відновити істинний масштаб грошової реформи 1920-х рр. У цих працях було відзначено, що це була найскладніша операція, в процесі якої були відновлені й уніфіковані усі складові грошової системи країни. Г. Сокольніков – один з небагатьох серед вищого державно-партійного керівництва, зацікавленість якого в стабільній валюті логічно заломлювалася зацікавленістю в економічному розвитку на базі ринкової рівноваги. Він дійшов важливого висновку про те, що з відновленням твердої валюти були створені умови для включення радянської економіки в світове господарство. Аналогічні думки отримали віддзеркалення у працях «старих фахівців» З. Меклера, О. Соколова, І. Рейнгольда, К. Шмельова, Л. Ельяссона¹⁴.

У 1927-1928 рр., у зв'язку із десятиріччям подій жовтня 1917 р. публікуються праці партійних економістів О. Айхенвальда, Г. Круміна, Г. Крижанівського, В. Сараб'янова і ряду інших, в яких розглядаються аспекти фінансової політики, пов'язані із широкомасштабною індустріалізацією країни¹⁵. У центрі уваги авторів перебували питання, пов'язані із перетвореннями у царині бюджету, кредитної й податкової системи протягом першого післяреволюційного десятиріччя. Для цих праць характерні позитивні оцінки впливу форсованої індустріалізації на грошову систему країни й відсутність критичного аналізу. Водночас автори підкреслювали, що проведення фінансових перетворень супроводжувалося опором лінії партії з боку опозиції. Це дозволяє зробити висновок про те, що даним працям властива кон'юнктурність і жорстке дотримання пануючої ідеологічної установки.

Найгрунтовніше й об'єктивне висвітлення проблем, що належать до розбудови грошової системи Радянської держави, подано в монографіях Д. Кузовкова і Л. Юровського. Джерельну базу цих праць склали статистичні матеріали й періодична преса.

Д. Кузовков у книзі «Основні моменти розпаду і відновлення грошової системи» проаналізував динаміку, причини й наслідки процесу натуралізації господарства, що почався зі вступом Росії в першу світову війну і досяг свого піку у роки «воєнного комунізму».¹⁶ Автор дійшов висновку, що першим кроком на шляху переходу від натурального господарства до ринку повинно було стати відновлення повноцінної фінансової і грошової системи. Дослідник указував, що в Радянському Союзі вперше відкритий спосіб створення стійкої паперової валюти, що не спиралася у момент своєї

.....
появи на золотий розмін. Проте аналіз літератури, проведений у монографії, дозволяє зробити висновок про те, що ця ідея отримала втілення раніше у ряді країн Західної Європи.

Одним із перших економістів, який звернувся до комплексного вивчення грошових проблем НЕПу, став Л. Юровський. Очолюючи Валютне управління Наркомату фінансів, він брав активну участь у розробці кредитно-грошової і валютної політики Радянської держави 1920-х рр., аналіз якої став основною темою більшості його праць¹⁷. У ті ж роки його потенціал як крупного теоретика особливо повно реалізувався в дослідженні природи радянської економіки періоду НЕПу – у висунутій ним концепції «товарно-соціалістичної системи господарства». Науковець бачив головну функцію ринку в підтримці економічної рівноваги як головного принципу господарства. Л. Юровський був переконаним прихильником нормального грошового обігу. У своїх книгах він переконливо демонстрував неможливість нормального господарювання в умовах валюти, що знецінюється, коли всі економічні дії набувають характеру ризикованих спекуляцій. Л. Юровський вважав, що ігнорування законів ринкового господарства веде до наростання диспропорцій у сфері фінансів. Він зробив важливий висновок про те, що заходи фінансової політики є неминучими ланками еволюції грошової системи в умовах тієї господарської обстановки, яка склалася після проголошення НЕПу. Л. Юровський, спираючись на досвід своєї практичної діяльності, вперше створив періодизацію грошової і економічної політики радянської влади. Його праці містять багатий фактичний матеріал і важливі статистичні відомості. Цінність їх полягає і у тому, що автор спирався не лише на документальну джерельну базу, але і на досвід практичної діяльності.

Отже, в економічній літературі 1920-х рр. був представлений фактично повний спектр основних проблем, властивих фінансовій політиці НЕПу. Праці господарських діячів, науковців-економістів того часу містили оцінки, висновки, думки, які частково або в основному визначали основу концепцій фінансово-економічних перетворень непу. Слід відзначити висновок тогочасних авторів про те, що створення нової грошової системи було необхідною складовою частиною реформ, пов'язаних із переходом до нової економічної політики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аболин А. Новая финансовая политика (Материалы для агитаторов). – Краснодар, 1921; Неманов Н.Г. Наша финансовая и налоговая политика. – Екатеринбург, 1922.; Таргулов Я. Новая экономическая и финансовая политика советской власти. – Пг., 1921; Финансовый фронт: Сборник статей. – Тамбов, 1923; 2. Воронежский Г.Е. Беседа о золотом и товарном рубле. Ростов-н/Дону – М., 1924; Евзлин З.П. Деньги (Бумажные деньги в теории и жизни). – Л., 1924; Левин р. Я. Что нужно знать о финансах Советской России. – М., 1923; Леонтьев А. От падающих денег к твердым. – М.-Л., 1924; Наумов Л. Что такое денежная реформа. – М., 1924; Рождественский Н. Выпуск бумажных денег и вред от него. – М., 1923; Розентул С. Денежная реформа (Борьба за устойчивые деньги). – Харьков, 1924; Смушков В. Бумажные деньги. – М., 1924; Танаевский В. Денежная реформа. – Вятка, 1924; Федоров Я. Старые и новые деньги. Денежная реформа. – М., 1924; 3. Очердные вопросы финансовой политики: Сборник статей. Вып. 1-2. – М., 1922; Денежное обращение и кредит. Т. 1. Денежное обращение в России и за границей в годы войны и революции (1914-1921) / Под ред. С.В. Воронина и К.Ф. Шмелева. М., 1922; Вопросы банковской политики. – М., 1922; 4. Штейн В.М. Червонная валюта. – Пг., 1923; Радецкий Ф.К. Что такое банкнота? – М., 1923; Смушков В. Червонец (Для чего выпущены червонцы). – М., 1924; 5. Железнов В.Я. Наше денежное обращение перед реформой // Социалистическое хозяйство. – 1924. – Кн. III; Соколов А.А. Проблемы денежного обращения и валютной политики. – М., 1923; Соколов А.А. Несколько вопросов связанных с нашей денежной реформой // Социалистическое хозяйство. – 1924. – Кн. III; Кузовков Д. Наши валюты // Вестник Ком. Академии. –1924. – Кн. IV; Лоевский Д.А. Денежное обращение и государственные займы. – М., 1923; Финансы и денежное обращение в современной России. Сборник статей. Под ред. В.М.Штейна. – Л.-М., 1924; 6. Альский М. Наши финансы за время гражданской войны и нэпа. – М., 1925; Бронский М.Г. За оздоровление денег (О денежной реформе). – М., 1924; Сигал Б.В. Итоги денежной реформы. – Харьков, 1925; Шлейфер И.О. Денежная реформа. – М., 1924; 7. Каценеленбаум З.С. Денежное обращение в России 1914-1924. – М., 1924; 8. Боголепов Д.П. Деньги Советской России. – Л., 1924; 9. Рагольский М.Н. Денежное обращение в Советской России. – Саратов, 1924; 10. Фрей Л.И. Денежная реформа: Вопросы денежной реформы в России и Германии. – Б.м., 1924; 11. Наше денежное обращение: Сб. материалов по истории денежного обращения в 1914-1926 гг. / Под ред. Л.Н. Юровского. – М., 1926; 12. Лоевский Д.А. Валютная политика СССР. – М., 1926; 13. Сокольников Г.Я. Денежная реформа. – М., 1925; Сокольников Г.Я. Финансовая политика революции. В 3-х т. – М., 1925-1928; 14. Меклер С.С. Денежное обращение, кредит и банки в 1924-25 г. – М., 1925; Рейнгольд И.И. К твердому бюджету. – М.-Л., 1925; Соколов А.А. Ближайшие задачи нашей валютной политики – М., 1925; Шмелев К.Ф. Финансовая политика дореволюционной России и Советского Союза. Историко-экономический очерк. – М., 1926; Эльяссон Л.С. Деньги, банки и банковые операции. – М., 1926; 15. Айхенвальд А.Ю. Советская экономика: экономика и экономическая политика СССР. – М.-Л., 1927; Бронский М.Г. Финансовая политика

СССР. – Л., 1928; Крумин Г.И. Итоги и проблемы социалистического строительства. – М., 1927; Кржижановский Г.М. Десять лет хозяйственного строительства СССР. – М., 1928; Киселев СМ. Денежное обращение и товарный рынок СССР. – М.-Л., 1927; Милютин В.П. История экономического развития СССР (1917-1927). – М.-Л., 1929; Сарабьянов В.Н. Итоги восстановительного периода. – М.-Л., 1927; Финансовая политика за десять лет. Сборник статей. – М.-Л., 1928; 16. Кузовков Д.В. Основные моменты распада и восстановления денежной системы. – М., 1925; 17. Юровский Л.Н. На путях к денежной реформе – М., 1924; Юровский Л.Н. Денежная политика Советской власти (1917-1927). – М., 1928; Юровский Л.Н. Современные проблемы денежной политики. – М., 1926.

Н.П. Гончарова

СОЦІАЛЬНО – ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ МІЖ МІСТОМ ТА СЕЛОМ В РОКИ НЕПУ: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Однією із маловивчених тем української історії міжвоєнного періоду є проблема взаємин робітників і селян, міста і села – двох полярних соціальних, економічних, а почасти і етнічних, світів.

Тривалий час у висвітленні цієї тематики превалювали ідеологічні кліше та стереотипи, в основі яких лежала теза про союз селян і робітників під керівництвом останніх, як керівної сили соціалістичної революції.

Щойно демократичні зміни в СССР та Україні 1989-1991 рр. відкрили нові можливості для істориків неупереджено розглянути цю проблему під кутом зору ново виявлених фактів, сучасних методів історичного дослідження.

Важливість цього завдання виходить із актуальності вивчення становлення радянської влади в Україні. Вирішення питань взаємин робітників та селян, міста і села дозволить пролити світло на методи як ліквідації самобутньої української культури (осердя якої і було село) так і на способи укорінення на десятиліття міфів про т.зв. вищість міської культури, гегемонії робітничого класу тощо.

Проблеми взаємин робітників та селян, села та міста в 1920-і 1930-і рр. за останні 15 років має широку літературу.

Початок 1990-х рр. позначений виходом української історіографії на якісно інший фаховий рівень. Звільнення історичної науки від марксистської методології відкрило можливості для застосування різних методів досліджень.

З-поміж нових методів дослідження вирізняється антропологічний підхід. Він дає можливість «оживити» історіографічний процес, виявити у ньому не тільки загальне і типове, а й індивідуально неповторне¹.

На основі антропологічного підходу сучасні історики намагаються з'ясувати соціально-психологічні типи «комнезамів» і «куркулів», партійних активістів. Також фахівці характеризують українське суспільство періоду непу, аналізують участь селян у діяльності створених більшовиками політичних інституцій та псевдо громадських організацій. Наголошують: для визначення рівня і змісту політичної свідомості селян важливе значення має дослідження їхньої суспільно-політичної ініціативи.

В останні роки досліджується ще одна складова культурно-духовного життя селянства – його політична культура².

Людинознавчі підходи притаманні працям Г. Капустян, яка через призму поняття «селянської правди» розкрила систему поглядів селян на владу, економіку, політику³. Зафіксовано посилення інтересу до пасивних форм опору селян комуністичному режимові, серед яких важливу роль відіграє дослідження чуток соціально-політичного змісту⁴.

Об'єктивну оцінку соціально-психологічних аспектів колективізму, змін, що сталися в духовній сфері українського селянства під час сталінського «великого перелому» дала українська історіографія в діаспорі. Аргументовану критику спроб більшовиків змінити психіку українського селянства за допомогою суцільної колективізації здійснив М. Сціборський.

Новітні праці з історії колективізації та розкуркулення проаналізовані під кутом зору впливу репресивної політики на духовний світ селян.

Серед важливих напрямів досліджень – реконструкція в сучасній українській історіографії соціально-психологічного портрета сільського «активіста» як агента більшовицького режиму, з'ясування мотивів його поведінки.

Попри зростання знань з історії національно-культурного та духовного життя українського селянства у 1920-і 1930-і рр., зберігся дисбаланс між теоретичним та конкретно-історичним підходом,